

Лариса Моїсєєнко

Красноармійський індустріальний інститут
Донецького національного технічного університету, Україна

ЄВРЕЙСЬКІ БЛАГОДІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В КАТЕРИНОСЛАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (кінець XIX – початок XX ст.)

У статті з точки зору сучасної методології розкрита діяльність благодійних єврейських організацій в Катеринославській губернії наприкінці XIX – на початку XX століття. Автор розглянула напрями благодійної діяльності, охарактеризувала її зміст, специфіку та результати.

Актуальність проблеми. Соціально-економічні та політичні зміни кінця XX – початку XXI ст. зумовили необхідність відновлення традицій благодійництва в Україні на засадах законності, гуманності, гласності, добровільності та самоврядування. Традиція благодійності, яка протягом століть була важливою складовою суспільного життя на українських землях, сьогодні є актуальною як у науковому плані, так і в практичному застосуванні, що спонукає постійно звертатися до її історичного досвіду. Серед благодійних організацій в Україні наприкінці XIX ст. були представлені громадські, земські, приватні, церковні, національні. Зберігаючи загальну філософію філантропії, вони мали певні регіональні, національні та конфесійні відмінності. Саме тому пошук оптимальних шляхів удосконалення та функціонування інструментів благодійництва, стимулювання громадської активності в цьому процесі потребує наукового обґрунтування механізмів відродження і формування благодійної традиції кінця XIX – початку XX ст.

Досліджуючи діяльність благодійних організацій в Катеринославській губернії, було з'ясовано, що найбільша кількість філантропічних товариств та закладів була створена єврейським населенням, що спонукало автора до даного дослідження. Актуальність даної теми підсилюється ще й тим, що територія сучасної України у XIX – на початку XX ст. була найбільшим у світі ареалом розселення єврейського етносу. До того ж, внаслідок своєрідних умов розселення та зайнятості, євреї значною мірою визначили характер і структуру економіки України.

Отже, **метою даної статті** є спроба визначити характерні риси та особливості єврейської благодійної діяльності в Катеринославській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст.

Об'єкт дослідження: благодійність як соціальне явище. **Предметом статті** є розвиток, напрями, специфіка єврейської благодійної діяльності в Катеринославській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст.

Географічні та хронологічні межі дослідження охоплюють Катеринославську губернію кінця XIX – початку XX ст., та зумовлені актуалізацією благодійної світської та конфесійної діяльності, розвитком благодійних організацій, активізацією руху благодійників.

У Російській імперії проблема доброчинності почала розглядатися з середини 50-х рр. XIX ст., коли в країні розгорнулася публічна дискусія з багатьох її аспектів. Загальні риси благодійності, окремі її види та напрями були розглянуті в публікаціях П. Георгієвського, В. Дерюжинського, С. Гогеля та ін. [1-3]. При цьому дослідники акцентували увагу на непродуктивності державної опіки, закликали робити ставку на розвиток громадського й приватного піклування.

Активна благодійна діяльність єврейських громад завжди цікавила дослідників, які намагалися знайти пояснення цьому суспільному феномену (І. Галант, С. Лур'є, А. Шма-

ков, І. Оршанський, С. Яновський та ін.) [4-8]. Характеризуючи єврейську благодійність, автори давали їй полярні оцінки, але були солідарними в тому, що благодійність сприяла збереженню національної ідентичності, а її коріння слід шукати в традиціоналізмі, солідарності та специфічному духовному розвитку єврейської нації.

Після 1917 р. добродійність була визнана явищем класового (буржуазного) суспільства. Тому ця проблема за радянських часів майже не досліджувалася.

Якісні зміни змісту історичних праць відбулися в 90 рр. ХХ ст. В умовах національного, культурного та духовного відродження автори намагалися позбавитися заангажованості та розглядати історичні події об'єктивно, застосовуючи нові масиви інформації. Увагу дослідників привертало ті сторінки історії, які протягом довгих років невинуватого замовчувались або дослідження яких знаходилися під впливом політичної кон'юнктури. Предметом наукових студій стали історія національних спільнот, релігії, благодійності тощо.

Як наслідок, значно розширився і спектр вивчення історії євреїв в Україні. Розкриваючи загальні питання історії єврейського народу на території Російської імперії, В. Єленський, Я. Хонигсман, А. Найман та ін. неодмінно торкалися і питань благодійності як невід'ємної частини життя єврейської громади [9], [10].

Першим досвідом узагальнюючого дослідження історії єврейської благодійності став збірник наукових статей «Еврейская благотворительность на территории бывшего СССР», що вийшов у Петербурзі в 1998 році. В ньому були розглянуті різні етапи та форми благодійності серед єврейського населення Росії, Білорусії, України, Молдови та Литви [11].

Значну увагу добродійності як явищу суспільного життя присвятили російські автори Я. Щапов, П. Власов, М. Фірсов та ін. [12-15]. Дослідники переосмислили загальні принципи державної політики з цього питання, проаналізували значення та роль благодійності в житті суспільства в різні історичні періоди.

На сучасному етапі вітчизняні науковці вивчають благодійність як невід'ємну частину життя суспільства ХІХ ст., акцентують увагу на розкритті питань становлення й функціонування мережі інституцій громадської, земської, церковної благодійності в Україні (Ф. Ступак, О. Донік), вивчають специфіку благодійних організацій, враховуючи і краєзнавчий (Ю. Гузенко, М. Гринчак) і національний аспекти (В. Доценко) [16-20].

Отже, незважаючи на значну кількість досліджень, зазначена тема потребує ретельного вивчення, додаткового осмислення й узагальнення, оскільки ускладнена тим, що знаходиться на межі національної та конфесійної проблем.

На початку ХІХ ст. в Росії вже існувала ціла мережа різних благодійницьких товариств та закладів [21]. В 1899 р. чисельність таких організацій в імперії дорівнювала 4953. А в 1907 році тільки в Катеринославській губернії загальна кількість благодійницьких закладів становила 301. На кожні 100 тисяч мешканців губернії припадало 2,9 благодійних товариств, 2 заклади, 3,3 церковнопарафіяльних опікунств, 0,3 опікунств про народну тверезість, 3,7 столових. Усі благодійні заклади на території Російської імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., незважаючи на їх громадський характер, перебували у віданні та під наглядом міністерств і відомств, таких, як Міністерство внутрішніх справ, Відомство православного віросповідання, Міністерство фінансів, Міністерство юстиції. Більшість 62,2% товариств та 58,4% закладів підлягали Міністерству внутрішніх справ. Це були товариства та заклади національних меншин, нічліжні приюти для дорослих, дешеві їдальні тощо [22].

Серед єврейського населення ідея благодійності була актуальною. В 1902 р. в Катеринославській губернії було зафіксовано 22% бідняків єврейської національності. В цей період не було жодного містечка, де б не діяло товариство для забезпечення бідних євреїв їжею, тимчасовим житлом, одягом та іншим. Так, в Катеринославській губернії працювало 19 товариств та 8 закладів для допомоги євреям. Благодійність не могла знищити злидарювання, але вона стала необхідним елементом єврейської спільноти.

До середини XIX століття єврейський філантропічний рух в Російській імперії розвивався у формі безкоштовних єврейських лікарень, які утримувала місцева єврейська громада, притулків-богаділень та похоронних братств. Вперше єврейські благодійницькі об'єднання згадуються в «Положенні про євреїв» Ніколая I від 1835 року. Положення регламентувало діяльність єврейської общини, а параграф 76 «вменил им иметь попечение о призрении престарелых, увечных и больных единоверцев, заботиться об отвращении бродяжничества, тощо». Цей параграф увійшов і до Зводу Законів ст. 982 Т. IX / Духовних Справ Іноземних Сповідань. Декількома роками пізніше, після запровадження урядом особливого коробочного збору з єврейського населення, була визначена і впорядкована фінансова сторона єврейського благодійництва. Це стало фундаментом для формування системи общинних і міжобщинних єврейських соціальних установ.

В 1895 р. Міністерство внутрішніх справ розробило і видало «Положення про товариства дрібного кредиту», відповідно до якого регулювалася діяльність єврейських товариств взаємного безпроцентного кредитування [20].

Спеціальним законодавчим актом, спільним для всіх благодійних організацій, став «Статут про громадське піклування в Росії». Він регулював діяльність благодійних закладів, створених приватними особами. Так, для відкриття приватних благодійних установ додатково вимагали відомості про наявність засобів, необхідних на їх утримання (ст. 442 Статуту). Статути закладів затверджувало Міністерство внутрішніх справ.

Порядок утворення благодійних товариств та закладів було вдосконалено 16 червня 1897 р. Були розроблені статути, такі, як «Зразковий статут товариства допомоги бідним», «Статут піклування про будинок працелюбності товариства». Згідно зі статутами губернатори отримували право самостійно реєструвати товариства допомоги бідним, якщо вони приймали при створенні типовий статут.

Отже, після прийняття даних нормативних актів порядок створення благодійних організацій став явочно-нормативним. Благодійним закладам і приватним філантропічним товариствам за російським законодавством надавалися деякі пільги відносно платежів, мита, зборів та ін.

Основна маса єврейських філантропічних організацій виникла після 1906 р., в період дії Тимчасових правил про товариства та спілки від 4 березня 1906 р., коли дозвіл на реєстрацію різноманітним товариствам і спілкам надавало Губернське у справах товариств і спілок присутствіє, яке проіснувало до 1917 р. Хоча даний законодавчий акт дозволяв створення та реєстрацію громадських організацій, в тому числі і благодійницьких, але з певними застереженнями (його дія не поширювалась на ті з них, що переслідували релігійні цілі і створювалися з дозволу освітнього начальства), але він значно спростив процедуру реєстрації товариств.

Широкий спектр благодійних товариств був представлений в Катеринославській єпархії в 1907 р. Існували такі, що надавали допомогу дітям – 48, дорослим – 48, фізично та психічно хворим – 8. Серед закладів були представлені: виховні будинки (надавали повний нагляд дітям дошкільного віку – 6, шкільного віку – 11, ясла та денні притуки – 1); заклади, що надавали дешеве або безкоштовне навчання дітям – 11, дорослим – 1, повний нагляд за дорослими – 20, дешеве та безкоштовне харчування – 6, проживання – 9; заклади, що надавали роботу – 4, допомогу хворим – 4; заклади лікувальної допомоги – 37 [22].

Форми єврейської благодійності були також різноманітними. Існували заклади та товариства, що спеціалізувалися на виконанні вузького профілю діяльності, наприклад, товариства допомоги бідним нареченим, дешеві кухні, лікарні, безвідсоткові каси, а також заклади загального типу.

Основою соціальної діяльності єврейства була релігійна взаємодопомога, адже благодійність – це одне з основних понять єврейських традицій. У євреїв існує поняття «міцва», тобто добра справа, що є одним із положень істинного іудейства. У Торі зазначалось,

що благодійні справи юдей здійснює різноманітними способами: від подання милостині до будівництва цілих благодійних комплексів, що включали в себе лікарні, притулки, школи тощо. Саме навколо Синагог ґрунтувались заклади загального типу. Це були Товариства допомоги бідним євреям. В 1907 р. в Південному краї їх було 39, в Катеринославській губернії – 14. Крім грошової допомоги, Товариства займалися пошуком роботи для безробітних, а Маріупольське товариство ще й утримувало лікарню [22].

Так, наприклад, Катеринославське товариство допомоги бідним євреям виникло в 1898 р. Невдовзі тут був введений інститут дільничних опікунств. Місто було розділене на 62 дільниці, в кожній працювало 1 – 2 опікуни. Опікуни збирали відомості про прохачів та передавали документи в правління, зводили баланс, складали звітну документацію. Так, в 1899 р. було витрачено 42 869 крб. 91 коп., поступили ж кошти на загальну суму 50 352 крб. 47 коп. Допомогу отримали 2263 сімейства.

Товариство видавало безвідсоткові суди, утримувало пекарню. Тут же діяло і безкоштовне Бюро, яке займалося пошуком праці для безробітних. До Бюро за десять місяців роботи в 1899 р. звернулись 1691 особа, на службу були прийняті 214 осіб (інші відмовились з причини низької заробітної платні). В 1899 р. Бюро витратило 702 крб. 71 коп., в середньому 3 крб. на кожного, хто звернувся до Бюро.

Оскільки єврейські товариства були популярними серед населення, то їх фінансування здійснювалось з різних джерел. Каса поповнювалась за рахунок коштів, що виділяли єврейські громади певного міста чи групи містечок, з коробочного збору, пожертвувань приватних осіб, членських внесків тощо. Всі внески були добровільними. Кожний заклад мав своє коло жертводавців, які були членами організації і сплачували внески. Правління складалося з 1 – 2 осіб, які відповідали за збір та витрати коштів.

Кількість членів Товариств допомоги бідним євреям коливалась від 12 до 425. Так, в 1907 р. Товариства губернії надали допомогу на загальну суму 59 818 крб. 8172 особам. В середньому розмір допомоги складав 7 крб. Загальний капітал Товариств складав 22 348 крб., крім того Маріупольське Товариство володіло землею, яка була оцінена на суму 14 000 крб. Більшу частину прибутків Товариств складали пожертви – 60%. 75% витрат призначались на надання допомоги бідним євреям.

Піклуючись про бідних та немічних благодійники створювали богадільні, яких в 1907 р. в Катеринославській губернії було 20, з них єврейських – три. Так, дві богадільні діяли в м. Катеринославі та одна в м. Бахмуті. Богадільні були розраховані на 15 – 20 місць та передбачали безкоштовне утримання осіб похилого віку іудейського сповідання, яким виповнилося більше 60 років.

Високий рівень смертності серед населення Катеринославщини виділив в діяльності синагоги проблему поховання померлих євреїв. Наприклад, Духовне правління хоральної синагоги м. Катеринослава та ревізійна комісія синагоги (всього вісім осіб) збирали кошти на поховання, складали відомості про економічний стан сім'ї померлого, фіксували кількість померлих, складали звітну документацію, видавали допомогу сім'ям. Так, кількість безкоштовних поховань, здійснених синагогою в 1910 р., дорівнювала 37% [23]. Фінанси Контори складались з пожертв, відсоток яких становив 7%, сплати за встановлення пам'ятників – 5,2%, сплати за передчасне замовлення місця під домовину – 7,7%, сплати за поховання першого класу – 84%.

Потяг євреїв до знань мав свої релігійні та історичні витоки, але з часом головною метою було отримання більш-менш стабільного соціального та громадського статусу, тому отримання освіти в єврейському середовищі завжди заохочувалося та пропагувалося. Зрозуміло, що рівень освіти єврейського населення в губернії значно перевищував показники інших національностей: серед євреїв було 75% писемних, серед німців – 63,5%, серед українців – 35,7% [24]. Тому особливу увагу єврейські благодійні діячі приділяли

допомозі бідним учням. У 1907 р. в Катеринославській губернії було зареєстровано 48 товариств, які надавали допомогу дітям, з них п'ять товариств допомагали єврейським дітям. Товариства забезпечували їжею, квартирами, вносили плату за навчання, видавали навчальні посібники.

Всі п'ять Товариств допомоги бідним єврейським дітям працювали в Катеринославі. Кількість членів коливалась від 80 до 282 осіб, а загальна кількість членів дорівнювала 859. Загальний капітал Товариств становив 3577 крб. Прибутки склались з пожертв, коробочного збору та дорівнювали 9290 крб. Витрати становили 6813 крб. Допомогу отримали 379 дітей на загальну суму 966 крб., тобто на кожного в середньому припадало по 2,5 крб. Крім того, Товариство допомоги бідним учням приватного єврейського училища третього розряду Я. Загорського утримувало чоловічу школу, яка була відкрита в 1901 р. Бідним учням іудейського сповідання надавалась можливість безкоштовного навчання, видавались навчальні посібники, взуття, одяг. На утримання школи товариство виділило 2100 крб. Навчалось в школі 105 хлопчиків.

У 1902 р. було відкрито Товариство допомоги бідним учням вечірніх класів. Його відкрили С. Кранцфельд та Л. Зайденер. Вечірні заняття відвідували 80 дівчат віком від 14 років, які також отримували навчальні посібники, одяг та взуття.

Від благодійних організацій отримували допомогу і єврейські вчителі. В 1895 р. в Катеринославі було відкрите Товариство взаємної допомоги вчителів євреїв, яке підлягало Міністерству народної освіти. Вчителям євреям міста надавалась допомога та видавались суди. На 1907 р. капітал Товариства становив 807 крб. В цьому ж році Товариство отримало прибуток – 1278 крб., в тому числі 982 крб. – пожертви. На утримання бібліотеки-читальні товариство виділило 444 крб. – 49,7% від загальної суми витрат, на видачу допомоги – 266 крб. – 29,7%, загальна сума витрат становила 893 крб. Допомогою користувались 20 жінок, тобто розмір допомоги на одну особу становив 13,3 крб.

Таким чином, з останньої третини XIX ст. суттєві зміни в соціально-економічному житті надали нового імпульсу розвитку єврейської благодійності в Україні, яка характеризувалася значною мірою сплеском соціальної творчості, різноманітними організаційними формами й напрямками застосування, соціальними пріоритетами та особистими прагненнями благодійників. І хоч всі проблеми вирішити благодійністю було неможливо, але вона стала невід'ємною частиною єврейського суспільства, про що неодноразово відмічали і сучасники і новітні дослідники.

Дана стаття тільки намітила напрями дослідження проблеми. Поза дослідженням залишилися загальноімперські громадські організації, що надавали благодійну допомогу, серед яких, наприклад, Єврейське колонізаційне товариство, Товариство поширення освіти серед євреїв тощо.

Перспективи подальших досліджень проблеми полягають у зборі та аналізі нових джерел та узагальненні літератури для аналізу проблем, що супроводжували діяльність єврейських благодійних організацій та шляхів їх подолання.

Висновки, зроблені у статті, можуть допомогти у визначенні напрямків подальшого дослідження історії єврейства в Україні, а також надати можливість віднайти оптимальні шляхи удосконалення інструментів благодійництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Георгиевский П.И. Призрение бедных и благотворительность / Георгиевский П.И. – СПб., 1894. – 118 с.
2. Дерюжинский В.Ф. Заметки об общественном призрении / Дерюжинский В.Ф. – М., 1897. – 115 с.
3. Гогель С.К. Объединение и взаимодействие частной и общественной благотворительности / Гогель С.К. – СПб., 1908. – 145 с.
4. Лурье С. Пятикнижие и новейший антисемитизм / Лурье С. – СПб. : Тип. Ландау, 1893. – 45 с.
5. Галант И. К истории благотворительных еврейских учреждений на юге России / Галант И.К. – СПб. : Центр Типо-литограф. М.Я. Минкова, 1903. – 79 с.

6. Шмаков А. О еврейских колониях / А. Шмаков // День. – 1896. – № 9-11. – С. 6.
7. Оршанский И.Г. Евреи в России: Очерки экономического и общественного быта русских евреев / Оршанский И.Г. – СПб., 1877. – 439 с.
8. Яновский С.Я. Еврейская благотворительность / Яновский С.Я. – СПб., 1903. – 48 с.
9. Еленский В. Иудаизм в Украине. Исторический очерк / Еленский В. – Киев, 1991. – 58 с.
10. Хонигсман Я.С. Евреи Украины: Краткий очерк истории / Я.С. Хонигсман, А.Я. Нейман ; [под общ. ред. Ф.Я. Горовского]. – К. : Б.и., 1992. – 157 с.
11. Еврейская благотворительность на территории бывшего СССР: Страницы истории : сб. науч. трудов / под ред. Д. Эльяшевича, Б. Халлера. – СПб. : ИСОР, 1998. – 150 с.
12. Щапов Я.Л. Благотворительность в дореволюционной России: национальный опыт и вклад в цивилизацию // Россия в XX веке. Историки мира спорят / Я.Л. Щапов. – М., 1994. – С. 84-88.
13. Власов П.В. Благотворительность и милосердие в России / Власов П.В. – М., 2001. – 443 с.
14. Фирсов М.В. История социальной работы в России / Фирсов М.В. – М., 1999. – 248 с.
15. Фирсов М.В. Благотворительность в России. Социальные и исторические исследования / Фирсов М.В. – СПб., 2001. – 837 с.
16. Ступак Ф.Я. Прикази громадської опіки в Україні / Ступак Ф.Я. – К., 2002. – 87 с.
17. Донік О.М. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні у роки Першої світової війни (1914 – 1918 рр.) / О.М. Донік // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип. IV. – К., 2002. – С. 155-182.
18. Гузенко Ю.І. Становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії) : дис. ... кандидата іст. наук / Гузенко Ю.І. – К., 2004. – 240 с.
19. Гринчак М.О. Благодійна діяльність промисловців Півдня України у другій половині XIX – на початку XX ст. / М.О. Гринчак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrterra.com.ua/developments/history/su/grynchak_prom.htm
20. Доценко В. Єврейські громадські організації Волинської губернії в кінці XIX – на початку XX ст. [Електронний ресурс] / В. Доценко. – Режим доступу : // http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/knp/143/knp143_99-103.pdf
21. Благотворительные учреждения России // Сборник сведений о благотворительности в России с краткими очерками благотворительных учреждений в Санкт-Петербурге и Москве. – СПб., 1899. – С. 7.
22. Благотворительность в России // Сборник сведений о благотворительности в России с краткими очерками благотворительных учреждений в Санкт-Петербурге и Москве. – Т. 2, ч. 1. – СПб, 1907. – Приложения. Екатеринославская губерния. – С. 1-19.
23. Отчет конторы духовного правления хоральной синагоги по погребению умерших евреев в Екатеринославе за 1910 г. – Екатеринослав, 1911. – 49 с.; за 1913 г. – Екатеринослав, 1914. – 48 с.; за 1915 г. – Екатеринослав, 1916. – 55 с.
24. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. – Т. XIII: Екатеринославская губерния. – СПб., 1904. – С. 712.

Лариса Моїсеєнко

Еврейские благотворительные организации в Екатеринославской губернии (конец XIX – начало XX в.)

В статье с точки зрения современной методологии раскрыта деятельность благотворительных еврейских организаций в Екатеринославской губернии в конце XIX – начале XX века. Автор рассмотрела направления благотворительной деятельности, охарактеризовала ее содержание, специфику и результаты.

Larissa Moiseenko

Jewish Charities in Ekaterinoslav Province in the Late XIXth – Early XXth Centuries

In this article, Jewish charitable activities in Ekaterinoslav province in the late XIX – early XX century is shown from the modern methodology point of view. The author has revealed trends of charity, has described its content, specificities and results.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2011.